

GRZEGORZ KULKA (Wrocław)

Nadawanie, pozbawianie i przywracanie obywatelstwa polskiego w czasie II wojny światowej

Niniejszy artykuł poświęcony jest regulacjom prawnym, związanym z przywracaniem, nadawaniem i pozbawianiem obywatelstwa polskiego podczas II wojny światowej. Zawilność tej tematyki sprawia, że uwaga autora koncentruje się na legalistycznej jej stronie, tj. na podstawie prawnej oraz procesie decyzyjnym, dokonywanym wyłącznie przez polskie naczelne organy państwowe na uchodźstwie. W związku z tym celowo pominięto wszelkie pozostałe wątki, dotyczące na przykład pozbawiania obywatelstwa polskiego przez okupantów – zwłaszcza przez komunistyczny Związek Radziecki.

I. W okresie międzywojennym zasady związane z uznawaniem, nadawaniem oraz pozbawianiem obywatelstwa polskiego uregulowano w wielu aktach prawnych krajowych oraz międzynarodowych¹. Pierwszą regulacją poświęconą tej kwestii w odrodzonym państwie polskim była Ustawa o obywatelstwie Państwa Polskiego z 20 stycznia 1920 roku. Jej swoistość polegała na tym, że obowiązywała na terenie Rzeczypospolitej o nieustalonych jeszcze granicach, co znalazło odzwierciedlenie w tekście.

Jednym bowiem ze sposobów nabycia obywatelstwa polskiego było nadanie (art. 4 pkt 4), które mogło nastąpić na prośbę osoby zainteresowanej², spełniającej określone warunki wymienione w art. 8. Musiała ona wykazać, że:

- „1) prowadziła nieposzlakowany tryb życia,
- 2) przebywa stale przynajmniej od 10 lat w granicach Państwa Polskiego,
- 3) posiada środki utrzymania lub zarobkowania dla siebie i swojej rodziny,
- 4) posiada znajomość języka polskiego”³.

¹ Szerzej por. W. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne (geneza i system)*, Warszawa 2008, s. 517-535.

² Wyjątek stanowiły osoby małoletnie oraz ograniczone w działaniach prawnych, gdyż w ich imieniu o nadanie obywatelstwa mogli wystąpić jedynie prawni zastępcy – zob. art. 8 ust. 2 Ustawy o obywatelstwie Państwa Polskiego [dalej: UOPP] w: Dz.U.RP 1920, nr 7, poz. 44.

³ Art. 8 ust. 1 UOPP.

Należy zgodzić się w tym miejscu z Wacławem Komarnickim, uznanym prawnikiem okresu międzywojennego, oraz ministrem sprawiedliwości Rządu RP na uchodźstwie, który twierdził, że „nadanie obywatelstwa w konkretnych wypadkach nie jest obowiązkiem władzy, lecz stanowi akt swobodnego uznania, dlatego może być odmówione nawet osobie posiadającej wszystkie wymienione warunki”⁴. Ustawodawca jednak, widząc skomplikowaną sytuację geopolityczną Polski, umożliwił w szczególnych przypadkach nadanie polskiego obywatelstwa jednostkom mieszkającym zwłaszcza na terenie byłego Cesarstwa Rosyjskiego, które nie były w stanie spełnić powyższych przesłanek. Ponadto doprecyzowano, że „w żadnym razie obywatelstwo polskie nie może być nadane osobom, ukaranym przez sądy polskie za przestępstwa pociągające za sobą ograniczenie praw, dopóki to ograniczenie trwa, tudzież osobom, znajdującym się w stanie upadłości”⁵.

Z nie mniejszym problemem zetknął się ustawodawca co do zasad uznania obywatelstwa polskiego przy tworzeniu omawianego aktu prawnego. Pomijając bowiem art. 2, w którym jasno określono przesłanki automatycznego przyznania obywatelstwa polskiego, uznanie występuje w dwóch innych artykułach – art. 3 i 6. W pierwszym z nich, który związany jest mocno z art. 2, postanowiono, że obywatele innych państw włącznie ze swoimi potomkami mogą być uznani za obywateli polskich, jeżeli „w urzędzie administracyjnym miejsca swojego zamieszkania złożą dowody pochodzenia polskiego wraz z oświadczeniem, że chcą być obywatelami polskimi i zrzekają się obywatelstwa innego państwa”⁶. W drugim zaś, tj. art. 6 nawiązującym bezpośrednio do art. 4, uznanie dotyczyło osób poniżej 18 roku życia. Takie jednostki z urzędu nabywały obywatelstwo polskie ojca lub matki, „względnie innej osoby uznającej”⁷.

W ustawie tej nie uregulowano zasad pozbawienia obywatelstwa polskiego. Taka forma zatem *de iure* nie funkcjonowała. Akt ten przewidywał jedynie dwie inne metody utraty obywatelstwa (art. 11): 1) przez nabycie obcego obywatelstwa, 2) przez objęcie publicznego urzędu lub wstąpienie do służby wojskowej w obcym państwie bez uprzedniego otrzymania zgody Rządu Polskiego. W tym ostatnim przypadku uwypuklono regulę, że osoby obowiązane do czynnej służby wojskowej nie mogą dobrowolnie zrzec się obywatelstwa polskiego i przyjąć innego, lecz muszą uzyskać uprzednio stosowne zezwolenie Ministra Spraw Wojskowych, „w przeciwnym razie wobec Państwa Polskiego nie przestaną być uważane za obywateli polskich”⁷.

O nabywaniu i utracie obywatelstwa polskiego, według ustawy UOPP, decydował Minister Spraw Wewnętrznych, który w szczególnych okolicznościach (w przypadku nadania) zobligowany był do zasięgnięcia opinii gminy

⁴ W. Komarnicki, *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system (reprint dzieła opublikowanego w Wilnie w 1937 r.)*, Kraków 2004, s. 400.

⁵ Art. 9 UOPP.

⁶ Art. 3 UOPP.

⁷ Art. 11 ust. 2 UOPP.

miejsca zamieszkania danej jednostki lub właściwego urzędu administracyjnego (art. 12 ust. 1). Ponadto ów minister posiadał prawo scedowania teŝ procedury na władze administracyjne II instancji (art. 12 ust. 2).

UOPP nadała teŝ kształt normom Konstytucji marcowej uchwalonej 17 marca 1921 roku „Dwa przepisy tej ustawy zostały włączone do konstytucji pod postacią art. 87 i 88, które odpowiadały art. 1 oraz pkt 4 art. 4 ustawy”, sprawiając, że nabyły one charakter norm konstytucyjnych. Z kolei juŝ w Konstytucji kwietniowej z 1935 roku nie można doszukać się jakichkolwiek artykułów stanowiących o nabyciu, tudzież utracie obywatelstwa polskiego. Wynikało to bowiem z samej jej konstrukcji, gdyż wszystkie podstawowe zasady ustrojowe Rzeczypospolitej Polskiej, w tym takŝe zagadnienie obywatelstwa (zwłaszcza prawa i obowiązki) ujęto jedynie w tezach⁸.

Kolejnym niewątpliwie istotnym aktem prawnym poruszającym problematykę obywatelstwa polskiego była Ustawa o pozbawianiu obywatelstwa z 31 marca 1938 roku [dalej: UPO]. Na jej mocy postanowiono, że osoba może być pozbawiona obywatelstwa polskiego w trzech przypadkach: „1) jeżeli działała za granicą na szkodę Państwa Polskiego lub 2) przebywając nieprzerwanie za granicą co najmniej 5 lat po powstaniu Państwa Polskiego, utraciła łączność z państwowością polską lub 3) przebywając za granicą, nie powróciła do Polski w oznaczonym terminie na wezwanie urzędu zagranicznego Rzeczypospolitej Polskiej”⁹.

Warto wspomnieć, że zgodnie z literą UPO pozbawienie obywatelstwa rozróżniano w stosunku do męża i żony. W przypadku utraty obywatelstwa męża skutek ten rozciągał się na pozostałych członków rodziny (żonę lub konkubinę oraz na dzieci do 18 roku życia) – art. 3¹⁰, natomiast jeżeli dotyczyło to samoistnie żony obywatela polskiego, nie rodziło ono żadnych negatywnych następstw wobec jej najbliższej rodziny – art. 4.

Orzeczenie o pozbawieniu obywatelstwa, które posiadało klauzulę natychmiastowej wykonalności, wydawać miał (takŝe bez stosownego uzasadnienia) Minister Spraw Wewnętrznych na wniosek Ministra Spraw Zagranicznych. W ustawie tej przewidywano również sankcję 5 lat pozbawienia wolności i grzywny dla osób pozbawionych obywatelstwa, które czasowo przebywają na terenie Polski bez uprzedniego zezwolenia otrzymanego od Ministra Spraw Wewnętrznych (art. 5).

Jak wskazują dane statystyczne okresu końca dwudziestolecia międzywojennego, na przyjęciu tej ustawy najbardziej ucierpieli obywatele polscy

⁸ Zob. art. 5 ust. 2, art. 6 i 7; a takŝe niezwykle interesującą korespondencję o tworzeniu tych tez – *List S. Mękarskiego do W. Rostockiego z 27 VII 1981 r.*, w: W. Rostocki, *Pięćdziesiąt pięć lat mocy obowiązującej Konstytucji Kwieciowej. Ustrój władzy państwowej w ustawie zasadniczej i w praktyce*, Lublin 2002, s. 322-323.

⁹ Art. 1 UPO z dn. 31 III 1938 r., Dz.U. RP 1938, nr 22, poz. 191.

¹⁰ Z kolei według ustępu 2 tego artykułu istniała możliwość wyłączenia przed utratą obywatelstwa żony i dzieci. Musiały być jednak spełnione określone przesłanki.

będący narodowości żydowskiej¹¹. Dzięki instrumentom prawnym zawartym w UPO do połowy kwietnia 1939 r. „Ministerstwo Spraw Zagranicznych zgłosiło 30 133 wnioski o pozbawienie obywatelstwa, obejmujące około 75 tys. osób, w tym 88,1% narodowości żydowskiej”¹².

W prawodawstwie II RP interesującym aktem prawnym poruszającym również tytułowe zagadnienie było Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 11 sierpnia 1920 roku w przedmiocie utraty obywatelstwa Państwa Polskiego wskutek niespełnienia obowiązku służby wojskowej (Dz.U.RP 1920, nr 81, poz. 540). Na mocy art. 1 osoba mogła zostać pozbawiona obywatelstwa polskiego w trzech przypadkach: 1. Jeżeli samowolnie porzuciła służbę w wojsku polskim i przebywa poza granicami państwa lub na terytorium zajęтым przez nieprzyjaciela; 2. W celu uchylenia się od służby wojskowej wyjechała za granicę i tam przebywa; 3. Jeżeli przebywa na stałe poza granicami Polski i pomimo wezwania poborowego nie stawia się do określonej placówki dyplomatycznej (także konsularnej) lub odpowiednich władz w kraju w terminie 3 miesięcy. Podjęcie w tym zakresie decyzji przypisano Ministrowi Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z dwoma ministrami: Spraw Zagranicznych i Wojskowych (art. 6). Zgodnie z rozporządzeniem, skutki utraty obywatelstwa miała regulować UOPP.

Uchwalenie 9 kwietnia 1938 roku Ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym sprawiło, że wiele aktów prawnych związanych z odbywaniem służby w armii polskiej straciło swoją moc prawną z dniem 1 września 1938 roku¹³. Nie ominęło to również omawianego rozporządzenia Rady Obrony Państwa, choć w tym przypadku, w odpowiednich okolicznościach, jego skutki prawne wobec niektórych osób nadal miały obowiązywać¹⁴. W samej zaś ustawie sprawę utraty obywatelstwa polskiego uregulowano w art. 114. W jego świetle osoba obowiązana do odbycia służby mogła zostać pozbawiona obywatelstwa jeżeli: 1) wbrew obowiązkowi wojskowemu dobrowolnie opuściła swoją jednostkę lub stanowisko służbowe i przebywa na terytorium obcego państwa; 2) w celu uchylenia się od odbycia służby wojskowej udaje się za granicę polską i tam przebywa; 3) stale przebywa poza granicą Rzeczypospolitej i na wezwanie odpowiednich władz nie stawia się w terminie do wyznaczonego urzędu konsularnego RP lub placówki w kraju; 4) przebywa

¹¹ Wszelkie przesłanki uchwalenia UPO i okoliczności jej wprowadzenia w życie zostały opisane przez Jerzego Tomaszewskiego – zob. J. Tomaszewski, *Ustawa o pozbawieniu obywatelstwa z 31 marca 1938 r.*, w: *Historia – prawo – polityka*, Warszawa 1990, s. 114-122.

¹² *Ibidem*, s. 121.

¹³ W artykule 194 też ustawy enumeratywnie wyliczono takowe akty – zob. Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym z dn. 9 IV 1938 r., Dz.U.RP 1938, nr 25, poz. 220.

¹⁴ Art. 190 Ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym stanowił: „Do osób, które przed wejściem w życie niniejszej ustawy nie dopełniły obowiązków, wynikających z rozporządzenia Rady Obrony Państwa z dn. 11 VIII 1920 r. w przedmiocie utraty obywatelstwa Państwa Polskiego wskutek niespełnienia obowiązku służby wojskowej [...] i rozporządzeń lub zarządzeń wydanych na jego podstawie – stosuje się nadal przepisy wymienionego rozporządzenia Rady Obrony Państwa”.

poza granicami Polski i jednocześnie werbuje obywateli polskich przebywających w kraju bądź zagranicą do obcej armii lub organizacji wojskowej.

Z wnioskiem o ewentualne pozbawienie obywatelstwa występował Minister Spraw Wojskowych lub inna władza militarna. Samą decyzję natomiast podejmować miał podmiot określony w rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Spraw Zagranicznych i Spraw Wojskowych.

II. Wybuch wojny we wrześniu 1939 roku i okupacja terytorium II RP doprowadziły do przeniesienia naczelnych władz państwowych za granicę. Tam doszło do roszad na najważniejszych stanowiskach (np. prezydentem RP został Władysław Raczkiewicz, zaś premierem Władysław Sikorski)¹⁵ oraz do rozwiązania niektórych instytucji, które nie mogły funkcjonować w zaistniałych wojennych warunkach, na przykład parlament RP¹⁶. Zmiany te sprawiły, że piłsudczycy stracili znaczący wpływ na polską politykę. Miały one również swoje odbicie w istniejącym prawodawstwie, gdyż zaczęto zastanawiać się nad rewizją niektórych norm zawartych w aktach prawnych i Konstytucji kwietniowej w celu ich odpolitycznienia.

Ta rewizjonistyczna idea dotknęła również Ustawę o pozbawianiu obywatelstwa z 1938 roku. Inicjatorem jej nowelizacji był żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP¹⁷ – dr Ignacy Schwarzbart. Na początku kwietnia 1941 roku złożył on w tej kwestii dwa identyczne wnioski: do Rady Ministrów oraz Rady Narodowej RP. Pierwszy z nich „na skutek nieporozumienia kompetencyjnego” omyłkowo znalazł się na biurku Ministra Sprawiedliwości, toteż nie został rozpatrzony¹⁸. Tym niemniej Prezes Rady Ministrów, jak się

¹⁵ Literatura naukowa dość szeroko przedstawia tę problematykę – m.in. szerzej E. Duraczyński, *Rząd polski na uchodźstwie 1939-1945. Organizacja, personalia, polityka*, Warszawa 1993, s. 35-45; S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939-1942*, t. I, oprac. J. Piotrowski, Nowy Sącz 2007, s. 131-148; W. Babiński, *Przyczynki historyczne do okresu 1939-1945*, Londyn 1967, s. 9-12; D. Górecki, *Polskie naczelne władze państwowe na uchodźstwie w latach 1939-1990*, Warszawa 2002, s.15-22; M. Pestkowska, *Za kulisami rządu polskiego na emigracji*, Warszawa 2000, s. 11-20; T. Wyrwa, *Odbudowa władz Rzeczypospolitej w Paryżu i w Angers wrzesień 1939-czerwiec 1940*, w: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939-1945. Materiały do dziejów uchodźstwa niepodległościowego*, t. I, red. Z. Błażyński, Londyn 1994, s. 12-34.

¹⁶ Oficjalnie jednak podstawową przesłanką rozwiązania obu izb parlamentarnych była świadomość społeczna o braku faktycznej reprezentacji suwerena przez posłów i senatorów – zob. *Zarządzenie Prezydenta RP z dn. 2 XI 1939 r. o rozwiązaniu Sejmu i Senatu*, „Monitor Polski” 1939, nr 245-251.

¹⁷ Rada Narodowa RP powstała na mocy prezydenckiego dekretu z 9 XII 1939 r. i stanowiła namiastkę polskiego parlamentu (głównie o charakterze opiniotwórczym) w czasie II wojny światowej – zob. m.in. E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939-1945*, Warszawa 1997.

¹⁸ Zob. *Porządek dzienny posiedzenia Rady Ministrów z 11 IV 1941 r.*, w: *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów RP (czerwiec 1940-czerwiec 1941)*, t. II, red. M. Zgórnjak, oprac. W. Rojek i A. Suchcitz, Kraków 1995, s. 378.

okazało, samodzielnie przygotował odpowiedni wniosek nowelizacyjny do Ustawy o pozbawieniu obywatelstwa, który po rozpatrzeniu przez Radę Ministrów został przyjęty. Stwierdzono w nim, że „Minister Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Spraw Zagranicznych przystąpi niezwłocznie do opracowania projektu [...] celem usunięcia z niej [tj. Ustawy o pozbawieniu obywatelstwa z 1938 r. – przyp. G.K.] przepisów niezgodnych z demokratycznym poczuciem prawa lub dopuszczających dowolną, nie opartą na rzeczonych przesłankach, interpretację”¹⁹.

Drugi z wniosków Schwarzbarta, który trafił pod obrady quasi-parlamentu, przekazano do Komisji Prawno-Konstytucyjnej²⁰, w celu jego głębszej analizy. Podczas posiedzenia Komisji, które odbyło się 28 maja 1941 roku, Schwarzbart, jako wnioskodawca, wypunktował w swoim przemówieniu wszelkie wady tej ustawy. Oprócz wyeksponowania jej antysemitckiego charakteru postulował między innymi skreślenie punktu b) z art. 1. Po tym wystąpieniu rozgorzała bardzo burzliwa debata²¹, której późniejsze echa dotarły nawet do prezydenta Raczkiewicza²². Dopiero zabranie głosu przedstawiciela rządowego, dr. L. Krajewskiego, uspokoiło całą napiętą atmosferę. Zakomunikował on bowiem, że „rząd będzie stał na stanowisku całościowej, a nie fragmentarycznej nowelizacji kontrowersyjnej ustawy. Uwzględni jednocześnie wszelkie uwagi zgłoszone przez wnioskodawcę oraz pojawiające się w toku dyskusji Komisji”²³. Po tym oświadczeniu posiedzenie Komisji Prawno-Konstytucyjnej zamknięto i nigdy już do tej kwestii na jej forum nie powrócono.

Słowa L. Krajewskiego wypowiedziane podczas posiedzenia Komisji Prawno-Konstytucyjnej znalazły swoje potwierdzenie w rzeczywistości. Mimo że w sierpniu 1941 r. Rada Ministrów zdjęła z porządku dziennego obrad omawianie projektu dekretu o zmianie UPO²⁴, to już w listopadzie przystąpiono do jego rozpatrzenia. Minister Stanisław Mikołajczyk 21 listopada 1941 roku zreferował projekt o uchyleniu UPO. Podkreślił on „wyjątkową szkodliwość tej

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Komisja Prawno-Konstytucyjna była jedną z czterech stałych komisji I Rady Narodowej. Zgodnie z art. 45 Regulaminu Rady Narodowej z 7 II 1940 r. zasadnicza funkcja Komisji sprowadzała się do przeprowadzenia pierwszego czytania projektu aktu prawnego.

²¹ Zob. D. Stola, *Nadzieja i zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940-1945)*, Warszawa 1995, s. 96; G. Kulka, *Działalność Komisji Prawno-Konstytucyjnej przy I Radzie Narodowej RP w latach 1940-1942*, „Przegląd Sejmowy” 2009, nr 2, s. 115-116.

²² Dotyczyło to głównie sporu pomiędzy dwoma uczestnikami debaty: H. Liebermanem a M. Seydą – szerzej zob. *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939-1947*, t. I, oprac. J. Piotrowski, Wrocław 2004, s. 378 (wpis z dn. 4 VI 1941).

²³ G. Kulka, *Działalność Komisji*, s. 116.

²⁴ Korektę w porządku obrad tłumaczono chęcią jednoczesnego zajęcia się kilkoma innymi projektami, tj. uchynieniem dekretu o Berezie i dekretu o ochronie pamięci Marszałka Piłsudskiego – zob. *Protokół z posiedzenia Rady Ministrów z dn. 12 VIII 1941 r.*, w: *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów RP (czerwiec 1941-grudzień 1941)*, t. III, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek i A. Suchcitz, Kraków 1996, s. 133.

ustawy dla opinii polskiej, co stwierdził z nim w rozmowie Prezydent RP²⁵. Ponadto – jak zaznaczył – realizacja jej „jest niemożliwa ze względu na sprzeciw Wielkiej Brytanii i niechęci Ameryki”²⁶. W toku dyskusji, jaka rozpoczęła się po wystąpieniu Mikołajczyka, pojawił się jeden głos przeciwny uchyleniu ustawy²⁷. Minister H. Strasburger uważał, iż przeprowadzenie tego zabiegu sprawi, że w polskim prawodawstwie „nie będzie innych sankcji w stosunku do osób nielojalnych wobec państwa”²⁸. Na ten zarzut reakcja Mikołajczyka była natychmiastowa, gdyż konkludując całą dyskusję stwierdził, że takie obawy wydają się nieuzasadnione, „ponieważ zarówno ustawa o obywatelstwie, jak i ustawa o obowiązku służby wojskowej zawierają dostateczne podstawy dla pozbawienia obywatelstwa, jednak bez charakteru wyjątkowego”²⁹. Rada Ministrów przyjęła więc projekt, który po ogłoszeniu w „Dzienniku Ustaw”³⁰ nabrał mocy prawnej. W uzasadnieniu podjęcia tej decyzji podkreślono, że stosowanie UPO może wywoływać zdrażnienia międzypaństwowe, gdyż „państwo bowiem, uznając swojego obywatela za niepożądanego [...] i pozbawiając go obywatelstwa, podrzuca go w swoisty sposób państwu, w którym obywatel ten przebywa” doprowadzając tym samym do „nieprzyjemnego aktu w stosunku do tego [...] państwa”³¹. Ponadto – jak zaznaczono – UPO zawierała wiele norm pozwalających na dowolną i „nadmiernie elastyczną” ich interpretację, co dopuszczało do jednostronnego orzeczenia organu władzy, nie dając osobie zainteresowanej żadnych prawnych narzędzi do obrony swoich praw³².

III. 1. Uchylenie UPO przez władze na uchodźstwie sprawiło, że w polskim prawodawstwie, z końcem 1941 roku, tylko na mocy dwóch ustaw można było utracić (być pozbawionym) obywatelstwo polskie – UOPP z 1920 roku oraz Ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym z 1938 roku. Problem jednak pozostał z przywróceniem obywatelstwa polskiego osobom, które go utraciły w wyniku zastosowania punktu a) i b) art. 1 UPO. Nie było tajemnicą, że ten właśnie przepis był bardzo często wykorzystywany wobec jednostek podejrzanych politycznie. Sprawa zatem „rehabilitacji” znalazła swoje miejsce również na forum Rady Narodowej RP.

²⁵ *Protokół z posiedzenia Rady Ministrów*, w: *Protokoły*, t. III, s. 325; Stanisław Mikołajczyk bardzo często relacjonował prezydentowi Raczkiewiczowi bieżące sprawy Rady Narodowej RP, co obiecał mu 20 IX 1940 r. – zob. *Dzienniki czynności*, t. I, s. 244 (wpis z dn. 20 IX 1940).

²⁶ *Protokół z posiedzenia Rady Ministrów*, w: *Protokoły*, t. III, s. 325.

²⁷ Głos krytyczny zgłosił także wcześniej Sztab Naczelnego Wodza, ale na omawianym posiedzeniu Rady Ministrów nie został podtrzymany przez gen. M. Kukiela – zob. *ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Zob. Dekret Prezydenta RP z dn. 28 XI 1941 r. o uchyleniu ustawy z dn. 31 III 1938 r. o pozbawieniu obywatelstwa, Dz.U.RP 1941, nr 8, poz. 22.

³¹ *Uzasadnienie do uchylenia UPO*, w: *Protokoły*, t. III, s. 326.

³² *Ibidem*.

Podczas posiedzenia Rady Narodowej, które odbyło się 5 czerwca 1942 roku zajęto się wnioskiem nr 57, w którym wyrażono następującą rezolucję autorstwa I. Schwarzbarta: „1) Rząd winien wydać rozporządzenie wykonawcze do Dekretu Prezydenta RP z dnia 28 XI 1941 r. o uchyleniu ustawy z dnia 31 III 1938 r. o pozbawieniu obywatelstwa [...] tej treści, że: a) przywraca się obywatelstwo polskie automatycznie tym byłym obywatelom polskim, którzy wniosą podanie o przywrócenie obywatelstwa polskiego utraconego na podstawie art. 1-b z dnia 31 III 1938 r.[...], b) natomiast po przeprowadzeniu dochodzeń w wypadkach utraty obywatelstwa po myśli art. 1-a wyżej cytowanej ustawy. 2) Rząd winien wydać odpowiednie zarządzenia, by wydane zostały poświadczenia obywatelstwa polskiego względnie paszporty polskie wszystkim tym osobom pochodzenia polskiego, które z powodu okoliczności wywołanych wypadkami wojny obecnej nie są w stanie udowodnić swego polskiego obywatelstwa, a które to osoby mogą swoje obywatelstwo polskie jedynie uprawdopodobnić”³³.

Po jej przedstawieniu rozgorzała bardzo długa i gorąca dyskusja, głównie prowadzona przez przedstawiciela MSW – L. Krajewskiego oraz reprezentanta mniejszości żydowskiej w Radzie Narodowej – I. Schwarzbarta. Pierwszy głos zabrał Krajewski. Jego zdaniem wydawanie takiego rozporządzenia wykonawczego było bezzasadne, gdyż oprócz przesłanek czysto formalnych („rozporządzenie takie nie miałoby poparcia ustawy”), „wprowadziłoby nielegalny tryb postępowania i odbiłoby się ujemnie na osobach, których by dotyczyło”³⁴. W dalszej części swojej wypowiedzi skoncentrował się na merytorycznej stronie samego wniosku. Zwrócił uwagę, że nie można wdrożyć automatycznej procedury przywracania obywatelstwa, gdyż każdy wniosek należy rozpatrywać indywidualnie, a zwłaszcza gdy władza orzekająca ma do czynienia z uprawdopodobnieniem utraconego obywatelstwa polskiego³⁵. Na zakończenie L. Krajewski oświadczył, że Rząd bardzo liberalnie i w miarę możliwości przychylnie rozpatruje wszystkie wnioski i podania dotyczące przywrócenia obywatelstwa jednostkom, których go pozbawiono na podstawie ustawy z 1938 roku.

Na te wywody riposta Schwarzbarta była natychmiastowa. Zasugerował on, że stanowisko Rady Narodowej wyrażone w rezolucji jest zbieżne, aczkolwiek nie identyczne. Zdaniem Schwarzbarta jego przedmówca źle zinterpretował intencje w niej zawarte. Nikt bowiem nie oczekiwał, że Rząd wprowadzi przepisy, dzięki którym osoba ubiegająca się o przywrócenie obywatelstwa, a jednocześnie nie mogąca się wykazać odpowiednim zaświadczeniem o jego utracie na podstawie ustawy z 1938 roku, otrzyma je ponownie bez żadnego postępowania dowodowego (choć w pewnych okolicznościach byłoby to

³³ Instytut Polski i Muzeum im. Gen. Sikorskiego w Londynie [dalej: IPMS], sygn. A5.2/23, *Protokół 23 posiedzenia II Rady Narodowej RP z 5 VI 1942 r.*, s. 26-27.

³⁴ *Ibidem*, s. 27.

³⁵ *Ibidem*.

zapewne możliwe)³⁶. Zgłosił jednak obawy co do metod jego ewentualnego prowadzenia: „rozumiem, że we wszystkich wypadkach muszą być przeprowadzone dochodzenia, z jakiego powodu obywatelstwo odebrano”, ale „nie można robić dochodzeń co do wartości politycznej” osoby składającej podanie. Dodatkowo samo uchylene ustawy z 1938 roku – zdaniem Schwarzbarta – sprawiło, że takie dochodzenie poszukujące politycznych przyczyn utraty obywatelstwa było niesłuszne, zbyteczne i „częściowo prowadzące do negatywnego wyniku”³⁷. Tym niemniej zgadzał się, że w przypadku utraty obywatelstwa przez osobę na skutek czynów antypaństwowych (art. 1a ustawy z 1938 r.), które zostaną potwierdzone i uznane za zasadne, nie może zostać przywrócone obywatelstwo polskie.

Ponadto Schwarzbart na forum Rady Narodowej zaapelował do Rządu o wydanie swoim placówkom (tj. konsulatom) „odpowiednich zarządzeń i instrukcji, jak mają [...] postępować, ażeby liberalnie postępowały, ażeby miały pewną elastyczność w ocenianiu siły dowodowej [...] dokumentów uprawdopodobniających”³⁸ utracone obywatelstwo na podstawie ustawy z 1938 roku.

Do tego dwugłosu dołączyli jeszcze inni członkowie Rady Narodowej – M. Szerer, A. Ciołkosz, W. Kulerski³⁹. Ten ostatni, „w celu odebrania ostrza skierowanego przeciwko Rządowi”⁴⁰ zgłosił nawet poprawkę (będącej pomysłem Ciołkosza) do całej pierwszej części rezolucji. Zaproponował on, aby zmienić sam początek na: „Rada Narodowa przyjmuje do wiadomości stwierdzenie Przedstawiciela Rządu, że praktyka przywrócenia obywatelstwa stosowana jest w sposób liberalny i wyraża opinię, że a) Rząd winien przywrócić obywatelstwo polskie tym byłym obywatelom polskim, którzy wniosą podania itd.”⁴¹ Dalsza treść pozostała bez zmian. Powyższą poprawkę, jak i całą rezolucję zaaprobowano w głosowaniu. Przyjęcie jej w takiej postaci jednoznacznie oznaczało, że Rada Narodowa odstąpiła od żądania wydania przez Rząd RP rozporządzenia wykonawczego do prezydenckiego dekretu z dnia 28 listopada 1941 roku o uchyleniu ustawy z dnia 31 marca 1938 roku.

2. Sugestie zawarte w rezolucji Rady Narodowej nie znalazły odzwierciedlenia w postaci jakiegokolwiek aktu prawnego wydanego przez Prezydenta RP tudzież Rząd⁴².

³⁶ Schwarzbart uważał, że organ (najczęściej był to konsul w danym państwie), rozpatrując pozytywnie takie podanie, mógł brać pod uwagę na przykład zeznania świadków – zob. *ibidem*, s. 28.

³⁷ *Ibidem*, s. 29.

³⁸ *Ibidem*, s. 30. Ten apel wydaje się słuszny, gdyż konsulaty zajmujące się orzekaniem o obywatelstwie opierały się na sztywnych zasadach rozporządzenia MSZ z 1936 r. – zob. *Dz.Urz. MSZ* 1936, nr 6, poz. 58.

³⁹ *Ibidem*, s. 32-36.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 36.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² W 1943 r. I. Schwarzbart nie rezygnując z prób skłonienia MSZ do wydania zarządzenia zgodnego z rezolucją Rady Narodowej zgłosił w tej sprawie nawet wniosek na posiedzenie quasi-parlamentu – zob. D. Stola, *Nadzieja i zagłada*, s. 125.

Sytuacja uległa zmianie w październiku 1944 roku, kiedy projekt rozporządzenia wykonawczego do ustawy z 1938 roku stał się przedmiotem obrad na spotkaniu międzyministerialnym w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Nie są znane żadne przesłanki ponownego zajęcia się prawną stroną tego zagadnienia. Prawdopodobnie wynikało to z dwóch powodów.

Po pierwsze, widmo zakończenia wojny (na co wskazywały ówczesne wydarzenia na frontach) wymusiło na władzach RP na uchodźstwie próby wstępnego uregulowania prawnego związanego z obywatelstwem polskim. Tym bardziej sytuacji osób chcących przywrócenia polskiego obywatelstwa utraconego na podstawie ustawy z 1938 roku.

Po drugie, być może zwiększyła się liczba wniosków o odzyskanie obywatelstwa (także ze strony mniejszości narodowych), które zaczęły wpływać do organów orzekających, na przykład konsulatów.

W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych 20 października 1944 roku spotkali się przedstawiciele trzech resortów w celu omówienia projektu i przyjęcia podstawowych założeń, które miały przyświecać przy powstawaniu rozporządzenia wykonawczego do ustawy z 1938 roku⁴³. Z ramienia Ministerstwa Informacji i Dokumentacji zasiadał Ludwik Seidenman⁴⁴, Ministerstwo Skarbu reprezentował Bronisław Matecki⁴⁵, trzech przedstawicieli zaś było z MSW: Mieczysław Glaser, Antoni Serafiński oraz Leon Feit⁴⁶. Na początku posiedzenia odczytano projekt rozporządzenia⁴⁷, po czym przekazano go Glaserowi i Feitowi do redakcji, z uwzględnieniem przyjętych następujących zasad: „1) Rozporządzenie wykonawcze będzie w szerokiej mierze uwzględniać możliwości odzyskania obywatelstwa polskiego przez osoby, które zostały pozbawione obywatelstwa na mocy ustawy z dn. 31 III 1938 r. 2) Rozporządzeniem objąć należy wszystkie osoby, które formalnie pozbawione zostały obywatelstwa oraz te osoby, co do których wdrożone zostało postępowanie o pozbawienie obywatelstwa, a które skutkiem tego zostały faktycznie pozbawione ważnych dokumentów obywatelskich. 3) Odzyskanie obywatelstwa następować będzie na skutek uchylecia prawomocnych i nieprawomocnych orzeczeń MSW o pozbawieniu obywatelstwa, które następować będzie na skutek indywidualnych podań osób uprawnionych. 4) W postępowaniu dowodowym, mającym na celu stwierdzenie utraty obywatelstwa, należy uwzględ-

⁴³ Zob. IPMS, sygn. A.9VII/12, *Protokół z I posiedzenia w sprawie rozporządzenia MSW do ustawy z dn. 28 XI 1941 r. odbytego w dniu 20 X 1944 r.*

⁴⁴ Czasami występuje inna pisownia tego nazwiska: Seideman. Prawnik, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego, adwokat, pełnił m.in. stanowisko radcy prawnego Ambasady RP w Kujbyszewie.

⁴⁵ Profesor prawa, sędzia w przedwojennej Warszawie.

⁴⁶ Mecenas, adwokat, działacz społeczny, wieloletni prezes Związku Kombatanów Żydów Polskich.

⁴⁷ Cały tekst projektu, składający się z pięciu artykułów, można przeczytać w IPMS, sygn. A.9VII/12, *Przepisy wykonawcze do Dekretu Prezydenta RP z dnia 28 XI 1941 r.*, Dz.U. RP nr 8/20 „O uchyleniu Ustawy z dnia 31 III 1938 r. o pozbawieniu obywatelstwa”, ss. 4.

niać szczególne warunki wywołane wojną. 5) Wykluczenie od odzyskania obywatelstwa tych osób, które w międzyczasie nabyły obywatelstwo państwa obcego⁴⁸. Na zakończenie obrad uczestnicy postanowili spotkać się dopiero po sporządzeniu „nowego wspólnego projektu”⁴⁹.

Projekt rozporządzenia gotowy był już dziesięć dni później. W tym samym składzie personalnym 30 października 1944 roku doszło do kolejnego spotkania w MSW⁵⁰. A. Serafiński, który objął przewodnictwo na tym posiedzeniu, rozpoczął obrady od przedstawienia tego rozporządzenia. Potem rozpoczęła się dyskusja wśród uczestników dotycząca dwóch zagadnień: uprawdopodobnienia utraconego obywatelstwa polskiego oraz terminu wydania odpowiedniej decyzji przez organ orzekający.

Z pierwszym problemem dość szybko się uporano. Postanowiono bowiem w rozporządzeniu umieścić zasady postępowania dowodowego i uprawdopodobnienia, z tym że „rozgraniczenie zasad postępowania dowodowego w stosunku do zasad uprawdopodobnienia winno w swej treści uchwycić niejako okoliczności bezpośrednie w pojęciu dowodu i okoliczności pośrednie w pojęciu uprawdopodobnienia, przy czym przez okoliczności pośrednie rozumieć by należało taki stan faktyczny, z którego władza orzekająca stwierdzić może utratę obywatelstwa z ustawy z roku 1938 r.”⁵¹ Przy ich spisywaniu nie sprzeciwiono się również możliwości skorzystania z reguł zawartych w instrukcji repatriacyjnej⁵², którą wydano zgodnie z rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z 1940 roku⁵³. Zgodzono się również, że jeżeli zajdzie potrzeba, to zasady zawarte w rozporządzeniu będą mogły być rozwinięte w „drodze osobnej instrukcji”⁵⁴.

Z drugim natomiast dylematem nie uporano się tak sprawnie. Wszyscy uczestnicy posiedzenia, z wyjątkiem M. Glasera, popierali ideę wprowadzenia do rozporządzenia terminów rozpatrzenia wniosków przez organ orzekający o przywróceniu obywatelstwa polskiego. *Votum separatum* Glasera polegało na zgłoszeniu podczas dyskusji pewnych zastrzeżeń. Po pierwsze, wprowadzenie terminów skutkowało nieustalonymi jeszcze sankcjami za ich przekroczenie. Po drugie, Glaser „uważał terminy za zbędne”, gdyż „sprawa terminowego za-

⁴⁸ IPMS, sygn. A.9VII/12, *Protokół z I posiedzenia w sprawie rozporządzenia MSW do ustawy z dn. 28 XI 1941 r. odbytego w dniu 20 X 1944 r.*

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, *Protokół z II posiedzenia w sprawie rozporządzenia MSW do ustawy z dn. 28 XI 1941 r. o pozbawieniu obywatelstwa odbytego 30 X 1944 r.*, s. 1.

⁵¹ Ibidem, s. 2.

⁵² Ibidem, *Instrukcja dla oficerów łącznikowych w sprawie prowizorycznego stwierdzenia obywatelstwa polskiego osób repatriowanych do Polski i wydawania wizj wjazdowych na teren RP*, s. 4.

⁵³ Zob. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 26 III 1940 r. o tymczasowym uregulowaniu właściwości władz w sprawach dotyczących obywatelstwa polskiego, Dz.U. RP 1940, nr 7, poz. 19.

⁵⁴ IPMS, sygn. A.9VII/12, *Protokół z II posiedzenia w sprawie rozporządzenia MSW do ustawy z dn. 28 XI 1941 r. o pozbawieniu obywatelstwa odbytego 30 X 1944 r.*, s. 2.

łatwienia ma raczej charakter wewnętrzny o wprowadzenie osobnych wykaźów spraw w pewnych okresach, które dawałyby możliwość kontroli pracy w tej dziedzinie przez Ministerstwo [Spraw Wewnętrznych – przyp. GK] i zastosowania odpowiednich środków zaradczych dla przeciwdziałania zwłocze⁵⁵. Po trzeciej wreszcie, przyjęcie terminów krótszych od tych określonych w rozporządzeniu o postępowaniu administracyjnym naruszałoby podstawowe normy tego rozporządzenia, gdyż „terminy tam zawarte są w pierwszym rządzie czasokresem dla urzędu, a dopiero w drugim rządzie prawem dla strony”⁵⁶. Te argumenty sprawiły, że L. Feit odstąpił od pomysłu wprowadzenia terminów. Wydaje się to istotne, gdyż zarówno Glaser, jak i Feit odpowiedzialni byli za redakcję prawną rozpatrywanego rozporządzenia.

Na kolejnym posiedzeniu w MSW, które zorganizowano 31 października 1944 roku, doszło do zmiany w składzie uczestników⁵⁷. Przedstawiciela resortu skarbu zastąpił reprezentant Ministerstwa Spraw Zagranicznych – Alfons Bruno Wajdemajer⁵⁸. Nieznane są przesłanki tej roszady. Prawdopodobnie rozporządzenie wykonawcze wchodziło w fazę ukończenia i wiadomo było, że gros spraw związanych z realizacją tego aktu prawnego przypisanych zostanie do działań polskich konsulatów funkcjonujących przy MSZ. Obrady rozpoczęto od zaprezentowania przez Wajdemajera poprawek, głównie stylistycznych, do projektu rozporządzenia wykonawczego ułożonego w MSW, które miały „dążyć do jak największego skrócenia” jego treści⁵⁹. Zaproponowane propozycje spotkały się przeważnie z akceptacją ze strony pozostałych ministerialnych delegatów. Zastrzeżenia pojawiły się tylko w niektórych kwestiach. Po pierwsze, jak zauważył L. Feit, rozporządzenia w pewnych elementach składowych nie powinno się skracać, gdyż może to doprowadzić do powstania luk prawnych podczas interpretacji zawartych w nim przepisów, co w konsekwencji przyniesie nie tylko same szkody petentom, ale przekazywanie bardziej skomplikowanych spraw przez konsulaty do „centrali” (czyli

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, s. 3. Był to kontrargument na propozycję L. Feita, który chciał rozróżnienia terminów „stosownie do tego czy postępowanie oparte jest na dowodach znajdujących się w kraju, w którym jest siedziba władzy orzekającej względnie czy dowody mają być przeprowadzone w innym kraju i zależnie od tego terminy te winny być bardzo krótkie dla spraw opartych na dowodach miejscowych, względnie na dowodach zamiejscowych”. Terminy te nawet zostały wstępnie określone przez Serafińskiego – jeden miesiąc „dla spraw z dowodami miejscowymi”, pozostałe powinny zaś być rozpatrzone zgodnie z terminami postępowania administracyjnego, ibidem, s. 2.

⁵⁷ IPMS, sygn. A.9 VII/ 12, *Protokół z III posiedzenia w sprawie rozporządzenia wykonawczego Ministra Spraw Wewnętrznych do ustawy z dn. 28 XI 1941 r. o pozbawieniu obywatelstwa, odbytego w MSW w dniu 31 X 1944 r.*, s. 1.

⁵⁸ W źródłach znaleźć można różną pisownię tego nazwiska – Weidemajer, Wedemajer – był on ówczesnie kierownikiem wydziału konsularnego MSZ, porucznikiem wojsk polskich.

⁵⁹ IPMS, sygn. A.9 VII/ 12, *Protokół z III posiedzenia w sprawie rozporządzenia wykonawczego Ministra Spraw Wewnętrznych do ustawy z dn. 28 XI 1941 r. o pozbawieniu obywatelstwa, odbytego w MSW w dniu 31 X 1944 r.*, s. 1.

stosownych władz administracji ogólnej) w celu ich rozpatrzenia⁶⁰. Po drugie, nie zgodzono się (Glaser, Serafiński, Seidenman, Feit) z pominięciem w art. 1 projektowanego rozporządzenia potencjalnych zainteresowanych osób ubiegających się o przywrócenie obywatelstwa polskiego, którzy utracili je w wyniku zastosowania punktu A Ustawy o pozbawianiu obywatelstwa z 1938 roku (tzn. działania za granicą na szkodę Państwa Polskiego). Były ku temu dwie przesłanki. Przede wszystkim było to „sprzeczne z ustawą z 28 XI 1941 r., która uchyla globalnie całą ustawę z r. 1938 i nie dopuszcza zarazem, by rozporządzenie wykonawcze ograniczało się jedynie do części”⁶¹. A ponadto wykorzystywanie tego punktu UPO stanowiło „niejednokrotnie instrument polityczny w rękach czynników, które je wykonywały”⁶².

Podczas debaty niezwykle interesującą propozycję zgłosił L. Feit. Wychoząc z założenia, że skoro normy w UPO (art. 3) oraz UOPP (art. 13) regulowały sytuację osób, których głowa rodziny została pozbawiona obywatelstwa polskiego, to w rozporządzeniu wykonawczym w art. 3 powinno się „również wymieniać taksatywnie wszystkie osoby, które mają odzyskać obywatelstwo”, w tym przede wszystkim te „które jako nieletnie zostały pozbawione obywatelstwa skutkiem orzeczenia skierowanego przeciw ich ojcu, a które obecnie przekroczyły 18 rok życia i starania o odzyskanie obywatelstwa podjąć muszą samoistnie jako zdolne do działań prawnych”⁶³. Koncepcja ta spotkała się z aprobatą niektórych uczestników posiedzenia, aczkolwiek optowano za ogólną konstrukcją zapisu tej normy⁶⁴. Warta wspomnienia jest również ostatnia wypowiedź na tym spotkaniu Wajdemajera. Zastrzegł on sobie bowiem przyjęcie ostatecznej redakcji kilku norm po porozumieniu się ze swoim ministerstwem – czyli MSZ. Obranie tak stanowczej postawy sugerować mogło, oprócz bliższego zapoznania się z poprawkami, chęcią wpłynięcia MSZ na treść projektu rozporządzenia tworzonego w MSW.

Z racji późnej pory oraz pojawienia się kilku dość istotnych pomysłów w sporządzeniu ostatecznej wersji rozporządzenia wykonawczego postanowiono odroczyć posiedzenie do następnego spotkania, które wyznaczono na 2 listopada 1944 roku.

W wyznaczonym dniu odbyła się czwarta konferencja międzyministerialna w niezmienionym od ostatniego spotkania składzie. Rozpoczęto ją od wystąpienia Wajdemajera, który po konsultacji z radcą prawnym MSZ ustosunkował się do zgłoszonych wcześniej poprawek i koncepcji. Poparł on propozycję L. Feita wraz z uwagami pozostałych delegatów do art. 3 rozpo-

⁶⁰ Ibidem, s. 3 i 5.

⁶¹ Ibidem, s. 3.

⁶² Ibidem, s. 2.

⁶³ Ibidem, s. 4.

⁶⁴ Wynika to na przykład z wypowiedzi Serafińskiego, Seidemana czy Glasera, choć ten ostatni umieszczanie tego przepisu uważał za ostateczność – zob. ibidem.

rządzenia w przedmiocie rozpatrywania wniosków członków rodzin, których ojciec został pozbawiony obywatelstwa na mocy ustawy z 1938 roku⁶⁵.

Większe zaniepokojenie pośród debatujących wzbudził dezyderat Wajdemajera o zamienieniu w art. 1 terminu odzyskania obywatelstwa na nadanie obywatelstwa. Argumentował to sytuacją osób, które straciły obywatelstwo polskie. W jego bowiem odczuciu takie jednostki „prawie [...] utraciły obywatelstwo, a więc nie mogą go odzyskiwać, lecz jedynie starać się o jego nadanie”⁶⁶. Antidotum na rozwiązanie tej kwestii polegało na wyposażeniu rozporządzenia wykonawczego w moc wsteczną, którą upatrywał w wydaniu nowego dekretu będącego suplementem do już istniejącego z 1941 roku. Spotkało się to z dezaprobatą pozostałych słuchaczy. Według Serafińskiego zamiana terminologiczna była bezzasadna, a wydawanie osobnego dekretu przedłużyłoby tylko samą procedurę wydania rozporządzenia. Z kolei Glaser oraz Feit zastąpienie zwrotu „odzyskanie” na „nadanie” obywatelstwa uważali za sprzeczne z obowiązującym wciąż ustawodawstwem, „albowiem nadanie obywatelstwa jest związane ze specjalnymi warunkami ustawowymi (ustawa 1920 r.), których kandydat musi dopełnić by to nadanie uzyskać. Stosowanie wyjątków, które przysługują Ministrowi Spraw Wewnętrznych jest uzasadnione dla indywidualnych wypadków, natomiast nie można normy wyjątkowej rozciągać na rozporządzenie, które ma generalnie obejmować wszystkie osoby pozbawione obywatelstwa”⁶⁷.

Pomimo tych mocnych argumentów Wajdemajer nie ustępował. Zrozumiał co prawda powody pozostawienia w niezmienionym kształcie nomenklatury ustalonej na wcześniejszych posiedzeniach, ale jednocześnie nie zgadzał się z procedurą odzyskania obywatelstwa, polegającą na wydaniu uchylecia orzeczenia o jego pozbawieniu: „osoby, które zostały pozbawione obywatelstwa faktycznie je utraciły i jedynie nowy akt w postaci nadania może im to obywatelstwo przywrócić”⁶⁸. Ta konstatacja wywołała jeszcze większą dyskusję, w której przedstawiciele pozostałych dwóch resortów nie żalowali krytyki⁶⁹. W końcu poddano pod głosowanie zapis stanowiący o formalnej stronie przywrócenia obywatelstwa. Ostatecznie, na zakończenie posiedzenia, „większością głosów przyjęto jako zasadę odzyskania obywatelstwa przez uchylecie orzeczenia o pozbawieniu obywatelstwa”⁷⁰.

⁶⁵ Odpowiednio ustalone brzmienie art. 3 przyjęto jednogłośnie – zob. IPMS, sygn. A.9 VII/12, *Protokół z IV posiedzenia w sprawie rozporządzenia wykonawczego Ministra Spraw Wewnętrznych do dekretu z dn. 28 XI 1941 r. o pozbawieniu obywatelstwa, odbytego w MSW w dniu 2 XI 1944 r.*, s. 1.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, s. 2.

⁶⁸ Ibidem, s. 3.

⁶⁹ Ibidem, s. 3-4.

⁷⁰ Ibidem, s. 4.

Brak jednoznacznego porozumienia reprezentantów resortów w sprawie opracowania rozporządzenia wykonawczego do ustawy z 28 listopada 1941 roku sprawił, że tą materią zaczęli osobiście interesować się nawet sami ministrowie. Minister Spraw Zagranicznych Tadeusz Romer 7 listopada 1944 roku w liście do MSW zaproponował kilka poprawek do projektowanego rozporządzenia⁷¹. Ponadto, odnosząc się do ostatniego sporu proceduralnego, który ujawnił się na ostatniej konferencji międzyministerialnej, stwierdził, że „ponieważ rozporządzenie ma charakter bardziej polityczny niż prawny, różnica między «nadaniem obywatelstwa» (opinia MSZ), a «uchyleniem orzeczenia» (opinia delegatów MSW) w redakcji art. 1 ust. 2 ma znaczenie drugorzędne”⁷². Poprawki te w ciągu kilku dni zostały uzgodnione z MSW⁷³, w związku z czym gotowy tekst rozporządzenia przesłano do Ministerstwa Sprawiedliwości w celu jego publikacji w „Dzienniku Ustaw”⁷⁴.

W następnych dniach doszło do bardzo intensywnej korespondencji pomiędzy ministerstwami. W dniu 13 listopada 1944 roku L. Feit z MSW najpierw skontaktował się ze Strawińskim z Ministerstwa Sprawiedliwości, powiadamiając go o przesłaniu gotowego rozporządzenia wykonawczego, na co uzyskał informację o publikacji tego aktu w numerze 13 „Dziennika Ustaw” za mniej więcej dwa tygodnie⁷⁵. Później zadzwonił do Wajdemajera z MSZ z wiadomością o dostarczeniu ostatecznego tekstu rozporządzenia do druku⁷⁶. Za dwa dni Feit w telefonicznych rozmowach ze Strawińskim i W. Krajewskim (obaj z Ministerstwa Sprawiedliwości) dowiedział się, że rozporządzenie jest „sprzeczne z ustawą [wiązano to z dekretem o uchyleniu UPO z 1941 r. – GK] w treści art. 2, 3 i 5”, wobec czego „nie może być ogłoszone” w „Dzienniku Ustaw”⁷⁷.

Odmowa publikacji rozporządzenia wykonawczego stała się przesłanką zorganizowania kolejnego posiedzenia międzyministerialnego w MSW, które odbyło się 16 listopada 1944 roku. Obecni na nim byli: Wajdemajer, Seidenman, Matecki, Serafiński, Glaser i Feit. W toku obrad dyskutowano nad poszczególnymi poprawkami zgłoszonymi do projektu rozporządzenia⁷⁸, po

⁷¹ Dotyczyły one art. 2 ust. 2, art. 4 ust. 2a, art. 6 – zob. IPMS, sygn. A.9 VII/12, List Ministra Spraw Zagranicznych do MSW z dn. 7 XI 1944 r.

⁷² Ibidem.

⁷³ Zob. IPMS, sygn. A.9 VII/12, *Protokół z posiedzenia odbytego w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w dniu 16 XI 1944 r. dla rozpoznania poprawek do rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 31 X 1944 r.*, s. 1.

⁷⁴ Szerzej zob. ibidem, a także IPMS, sygn. A.9 VII/12, List Ministra Spraw Wewnętrznych Władysława Banaczyka do Ministra Sprawiedliwości Wacława Komarnickiego z 11 XI 1944 r.

⁷⁵ L. Feit podczas rozmowy ze Strawińskim nalegał na przyspieszenie jego wydania. Ponadto jego rozmówca obiecał mu przesłanie trzech egzemplarzy „Dziennika Ustaw” zawierających to rozporządzenie – szerzej zob. IPMS, sygn. A.9 VII/12, Notatka L. Feita z 13 XI 1944 r.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem, Notatka L. Feita z 15 XI 1944 r.

⁷⁸ W tym także nad poprawkami zgłoszonymi przez dr. L. Krajewskiego z Prezydium Rady Ministrów oraz dr. Kodzia z Ministerstwa Sprawiedliwości – szerzej zob. IPMS, sygn. A.9 VII/12,

czym optymalne wersje poddawano pod głosowanie⁷⁹. Na zakończenie, podsumowując obrady, zakomunikowano, że przyjęte poprawki stanowią „maksimum zmian jakie by w tekście rozporządzenia z dnia 31 X 1944 r. mogły być przeprowadzone”, przy czym w razie ich wystąpienia w trakcie dalszej dyskusji, „które by miały miejsce między Prezydium Rady Ministrów względnie Ministerstwem Sprawiedliwości a Ministerstwem Spraw Wewnętrznych, to ostatecznie winno raczej popierać w całości utrzymanie w mocy tekstu rozporządzenia w brzmieniu ustalonym przed zgłoszeniem poprawek, albowiem rozporządzenie w tym brzmieniu jest jasne i buduje problem w sposób wyczerpujący, bez jakichkolwiek niedomówień”⁸⁰.

Rozporządzenie wykonawcze składało się z ośmiu artykułów. Na ich podstawie każda osoba⁸¹ pozbawiona obywatelstwa polskiego na mocy ustawy z 31 marca 1938 roku była uprawniona do jego odzyskania (art.1). Aby tego dokonać, musiała wystąpić z właściwym wnioskiem do organu orzekającego, czyli Ministra Spraw Wewnętrznych (art. 2 i 7 ust. 1). W jego treści powinna udowodnić lub uprawdopodobnić fakt pozbawienia obywatelstwa. Udowodnienie polegało na przedstawieniu orzeczenia MSW, pozbawiającego obywatelstwa lub innych dokumentów potwierdzających wydanie takiego aktu prawnego, tudzież wykazać czynności prawne podjęte na jego skutek przez zainteresowaną osobę lub jego pełnomocnika (art. 3 ust. 1). Uprawdopodobnienie zaś na „podanie takich okoliczności, z których jakkolwiek pośrednio, lecz wiarygodnie wynika, że jej zapodania są prawdziwe”⁸².

W przypadku osób przeciwko którym wszczęto postępowanie o pozbawienie obywatelstwa, ale nie zakończono, postanowiono wydać im dokumenty potwierdzające polskie obywatelstwo, jeżeli: „a) udowodnią lub uprawdopodobnią fakt odebrania paszportu lub innego dokumentu stwierdzającego obywatelstwo polskie, b) nie nabyły obywatelstwa obcego”⁸³.

Prezentowanie takich dokumentów lub okoliczności uprawdopodobniających prowadziło w konsekwencji do uchylecia przez Ministra Spraw Wewnętrznych wcześniej wydanego orzeczenia pozbawiającego obywatelstwa polskiego. Minister jednakże mógł odmówić takiego uchylecia, jeżeli pozbawienie „nastąpiło na podstawie art. 1 pkt A i C ustawy z 1938 r.” (art. 7 ust. 2).

Niezwykle istotny był również art. 5 rozporządzenia, ponieważ zapisano w nim dwie sytuacje, w których nie następowało nabycie innego obywatelstwa. Było to uzyskanie paszportu obcego państwa wydanego ze względów

Protokół z posiedzenia odbytego w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w dniu 16 XI 1944 r. dla rozpoznania poprawek do rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 31 X 1944 r., s. 1-3.

⁷⁹ Ibidem, s. 5-6.

⁸⁰ Ibidem, s. 6.

⁸¹ Adresatami byli też: żona i małoletnie dzieci osoby pozbawionej obywatelstwa polskiego – zob. IPMS, sygn. A.9 VII/12, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 31 X 1944 r. – art. 6.

⁸² Ibidem, art. 3 ust. 3.

⁸³ Ibidem, art. 4.

humanitarnych oraz „wszelkich zmian w stanie obywatelstwa spowodowanych zarządzeniami obcego państwa, niezależnie od woli zainteresowanych”.

Pomimo porozumienia międzyresortowego, co do rozporządzenia, a także jego ostatecznego ustalenia, akt ten nigdy nie wszedł w życie, gdyż nie został opublikowany w żadnym numerze „Dziennika Ustaw”, aż do końca wojny. Ponadto, jak wykazują późniejsze źródła poświęcone prawnej stronie przywracania obywatelstwa polskiego przez polskie władze na uchodźstwie (przełom lat 40. i 50.), nigdy na to rozporządzenie się nie powoływano. Nie oznacza to jednak, że go nie stosowano w czasie II wojny światowej, ponieważ z wielu wypowiedzi urzędników państwowych jednoznacznie wynika, że wydanie tego rozporządzenia będzie sankcjonowało istniejącą praktykę⁸⁴.

IV. Wojenna sytuacja sprawiła, że latem 1940 roku duża liczba Polaków znalazła się na ziemi brytyjskiej. Tam, na mocy uchwalonego w 1941 roku Allied Powers Bill, podjęto decyzję o wcielaniu do brytyjskiej armii obywateli państw sojusznicznych zdolnych do noszenia broni⁸⁵. Uchwalenie tego aktu spowodowało wystąpienie kolizji prawnej z art. 11 pkt 2 UOPP oraz Ustawą o powszechnym obowiązku wojskowym. Zawiłość normatywna tego zagadnienia skłoniła naczelne władze państwowe do jego uregulowania.

Prace nad prezydenckim dekretem o obywatelstwie osób wstępujących w czasie wojny do służby obcej rozpoczęto w Podkomisji powołanej w ramach Komisji Prac Ustawodawczych, która w latach 1942-1945 funkcjonowała przy Ministerstwie Sprawiedliwości⁸⁶. W dniu 19 czerwca 1942 roku zebrała się Podkomisja w celu przeprowadzenia dyskusji nad projektem owego dekretu sporządzonego przez prof. B. Hełczyńskiego⁸⁷. W debacie trwającej niespełna trzy godziny, oprócz autora Hełczyńskiego, wzięli udział: prof. E. Jarra, radca L. Krajewski, prof. R. Piotrowski, dr M. Szerer, dr S. Szurlej, rzeczoznawca

⁸⁴ „Rozporządzenie, które opracowujemy, nie wnosi nic nowego do życia, lecz legalizuje istniejący stan praktyki” (Wajdemajer z MSZ) – IPMS, sygn. A.9 VII/12, *Protokół z posiedzenia odbytego w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w dniu 16 XI 1944 r. dla rozpoznania poprawek do rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 31 X 1944 r.*, s. 4; „problem [...] należało właśnie rozwiązać przez szerokie ramy rozporządzenia wykonawczego, które będzie właściwie ulegalizowaniem obecnego stanu praktyki MSW i urzędów konsularnych” (Serafiński z MSW) – IPMS, sygn. A.9 VII/12, *Protokół z IV posiedzenia w sprawie rozporządzenia wykonawczego Ministra Spraw Wewnętrznych do dekretu z dn. 28 XI 1941 r. o pozbawieniu obywatelstwa, odbytego w MSW w dniu 2 XI 1944 r.*, s. 2.

⁸⁵ Dyskusja nad tym aktem odbyła się w angielskim parlamencie – zob. *Poland in British Parliament 1939-1945*, t. II, New York 1959, s. 65-97.

⁸⁶ Szerzej o Komisji Prac Ustawodawczych pisał A. Jankiewicz, *W poszukiwaniu idei państwa prawa. Koncepcja Komisji Prac Ustawodawczych 1942-1945*, Warszawa 1992; a także: G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939-1991*, Warszawa 2009, s. 80-82; E. Duraczyński, *Rząd polski*, s. 158.

⁸⁷ Zob. Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], Ministerstwo Sprawiedliwości Rządu RP. Komisja Prac Ustawodawczych w sprawie dekretu o obywatelstwie osób wstępujących w czasie wojny do służby obcej. Protokół z posiedzenia Podkomisji Komisji Prac Ustawodawczych z 19 VI 1942 r., k. 1.

dr K. Poznański⁸⁸. Najwięcej uwag, z których część Podkomisja zaakceptowała, zgłosił prof. Piotrowski. Na zakończenie posiedzenia uchwalono projekt, który następnie, 2 lipca 1942 roku trafił pod obrady Rady Ministrów. Ta przyjęła go, chociaż upoważniła Prezydium Rady Ministrów do ewentualnego uzupełnienia jego treści poprawkami zgłoszonymi przez niektórych ministrów⁸⁹.

Projekt 10 lipca przekazano do Rady Narodowej RP, która zleciła prace nad nim własnemu organowi wewnętrznemu – Komisji Prawno-Politycznej⁹⁰. Ponownie dyskutowano nad nim 18 lipca w Radzie Narodowej, w konsekwencji zgłaszając do niego kilka stylistycznych poprawek⁹¹, znajdujących poparcie także ze strony prezydenta Raczkiewicza⁹². Ostatecznie 24 lipca 1942 roku Rada Ministrów, akceptując wszystkie poprawki Rady Narodowej RP, uchwaliła końcową wersję projektu dekretu Prezydenta RP o obywatelstwie osób wstępujących w czasie wojny do służby państw sprzymierzonych i neutralnych⁹³. Opublikowano go w „Dzienniku Ustaw” 8 sierpnia 1942 roku⁹⁴.

Na mocy tego aktu prawnego podzielono obywateli na trzy kategorie: na tych, którzy podczas trwania wojny chcieli wstąpić do „wojska państwa sprzymierzonego lub organizacji wojskowej tego państwa” oraz tych, którzy już działali w takich strukturach wojskowych.

W przypadku osób wymienionych w kategorii pierwszej, w art. 2 jednoznacznie określono, że obywatel polski, znajdujący się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, który objął urząd publiczny w jednym z państw sprzymierzonych bądź neutralnych nie utracił obywatelstwa polskiego, chyba że nabył wcześniej obce obywatelstwo oraz uchybił „ustawowym obowiązkom wierności w stosunku do Państwa Polskiego” (art. 1).

W sytuacji obywateli polskich zamierzających przystąpić do armii państwa sprzymierzonego (kategoria druga) zobligowano ich do uzyskania decyzji pozytywnej wydanej przez Ministra Spraw Wewnętrznych po zasięgnięciu opinii Ministra Spraw Wojskowych (art. 2 ust. 1 oraz art. 3)⁹⁵.

Z kolei w art. 2 ust. 2 oraz art. 4 unormowano sytuację obywatela polskiego, który wstąpił do wojska „państwa sprzymierzonego lub organizacji wojskowej tego państwa” i nie wystąpił wcześniej o taką promesę do wspomnianych władz (kategoria trzecia). W takim wypadku zainteresowana jednostka musiała podczas pełnienia swojej służby wystąpić o jej uzyskanie „przed usta-

⁸⁸ Ibidem, k. 1-3.

⁸⁹ Zob. *Protokół posiedzenia Rady Ministrów z dn. 2 VII 1942 r.*, w: *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów RP (grudzień 1941-sierpień 1942)*, t. IV, red. M. Zgórniak, s. 353.

⁹⁰ G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe*, s. 60-61.

⁹¹ Aneks 127C do protokołu posiedzenia Rady Ministrów z dn. 24 VII 1942 r. w: *ibidem*, s. 385

⁹² Zob. *Dzienniki czynności*, t. I, s. 571 (wpis z dn. 22 VII 1942 r.).

⁹³ Zob. *Protokół posiedzenia Rady Ministrów z dn. 24 VII 1942 r.* w: *ibidem*, s. 376.

⁹⁴ Dz.U.RP 1942, nr 7, poz. 15.

⁹⁵ Ponadto obaj wymienieni ministrowie, za zgodą ministra spraw zagranicznych, mogli te uprawnienia scedować właściwym urzędem konsularnym RP, „a po rozpoczęciu czynności przez władze Kraju – również określonym przez siebie władzom administracyjnym” (art. 3).

niem [...] obowiązków, a najdalej w ciągu 6 miesięcy od daty zwolnienia” (art. 4 ust. 1). Jeżeli zaś nie mogła tego uczynić z przyczyn od niej niezależnych, wówczas w ciągu jednego miesiąca od ustania przeszkody powinna wystąpić do określonych władz o przywrócenie terminu (art. 4 ust. 2).

Prawodawca w art. 4 ust. 4 przewidział sankcję utraty obywatelstwa polskiego wobec osób, które nie złożyły podania we wspomnianych wyżej terminach lub nie uzyskały zgody na służbę w państwach sprzymierzonych lub neutralnych⁹⁶, przy czym, jak zapisano w art. 7, utrata obywatelstwa przez daną osobę (także podjęta w myśl art. 115 ust. 1 ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym⁹⁷) nie obejmowała jego żony i dzieci.

Nie mniej ważny był art. 5 dekretu, ponieważ dopuszczano możliwość udzielenia grupowego, ogólnego zezwolenia obywatelom polskim chcącym pełnić obowiązki służbowe w wojsku w państwach sprzymierzonych lub „w poszczególnych organizacjach wojskowych tych krajów”⁹⁸.

V. Niewiele zachowało się materiałów źródłowych poświęconych stronie praktycznej dotyczącej nadawania, pozbawiania i przywracania obywatelstwa polskiego w okresie II wojny światowej. Na podstawie istniejących dokumentów można jednak, choć w niewielkim stopniu, przybliżyć to zagadnienie.

W dniu 1 stycznia 1940 roku przy Prezydium Rady Ministrów utworzono Dział Spraw Wewnętrznych z siedzibą w Paryżu, który przejął trzy kategorie spraw: „1. Obywatelskie; 2. Rejestracji polskich uchodźców cywilnych we Francji; 3. Współpracy z odpowiednimi władzami francuskimi”⁹⁹. Miesiąc później w obrębie tego Działu powołano do życia Referat Spraw Obywatelstwa Polskiego, który realizował zadania wyżej wymienionej kategorii¹⁰⁰. Sytuacja uległa zmianie po utworzeniu 28 sierpnia 1940 roku Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, na czele którego stanął Stanisław Kot¹⁰¹. W ramach jego statutowej organizacji Referat Spraw Obywatelstwa wcielono do Wy-

⁹⁶ Pozbawienie obywatelstwa polskiego takiej osoby nie rozciągało swojego skutku na jego żonę i dzieci (art. 7).

⁹⁷ Ponadto w omawianej ustawie zaznaczono (art. 8), że „przepisów art. 177 ustawy z dn. 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym nie stosuje się do osób, które nie utraciły obywatelstwa na skutek zastosowania przepisów niniejszego dekretu”.

⁹⁸ Takiego zezwolenia – wstępowania do brytyjskich oddziałów „Home Guard” – udzielono cywilom wolnym od powszechnego obowiązku wojskowego, oficerom niepowołanym do czynnej służby wojskowej oraz przeniesionym w stan nieczynny lub długoterminowego urlopu – zob. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 26 III 1943 r., Dz.U.RP 1943, nr 3, poz. 9.

⁹⁹ IPMS, sygn. A.9. IA/2, MSW. Organizacja i sprawozdania Działów 1940-1943, *Sprawozdanie Wydziału politycznego – okres francuski, brytyjski z kwietnia 1943 r.*, s. 1; zob. także – *Protokół z posiedzenia Rady Ministrów z dnia 10 I 1940 r. w Angers*, w: *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów RP*, t. I (październik 1939-czerwiec 1940) red. M. Zgórnjak, Kraków 1994, s. 164.

¹⁰⁰ Zob. ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Politycznego – Referatu Spraw Obywatelstwa*, s. 1.

¹⁰¹ O przesłankach jego powstania i zakresu działania można m. in. przeczytać: E. Duraczyński, *Rząd polski*, s. 78-79; M. Hułas, *Rząd Gen. Władysława Sikorskiego. Czerwiec 1940-lipiec 1943*, w: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939-1945. Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego*, t. I, Londyn 1994, s. 168-169.

działu Politycznego¹⁰². Zajmował się on między innymi sprawami „stwierdzenia, nadawania i utraty obywatelstwa polskiego” oraz kwestiami „przywracania obywatelstwa osobom, pozbawionym obywatelstwa na podstawie ustawy z dnia 31 III 1938 r.”¹⁰³ Tylko od czerwca 1940 do czerwca/lipca 1942 roku rozpatrzono 149 spraw¹⁰⁴. Liczba ta nie była równoznaczna z liczbą osób, „których podania załatwiono przychylnie bądź odmownie, ponieważ nie obejmowała rodzin tych osób (żony i dzieci do lat 18)”¹⁰⁵. Niemniej na tę liczbę przypadło: nadanie obywatelstwa 52 osobom (w tym 43 Polakom i 9 Żydom); odmówienie nadania – 26; uchylenie orzeczenia o pozbawienie obywatelstwa wydanego na podstawie art. 1 b) ustawy z 1938 r. – 48; odmowa uchylenia tych orzeczeń – 16; odroczenie spraw o przywrócenie obywatelstwa utraconego na skutek zamążpójścia – 7¹⁰⁶. Ogólna zatem cyfra nie jest imponująca, lecz jeżeli weźmie się pod uwagę okoliczności rozpatrywania samych sprawi dogłębną analizę prawno-polityczną (na co wskazują wyszczególnione powyżej liczby), to praca całego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zasługuje na duże uznanie¹⁰⁷.

Ponadto należy dodać, że w tej liczbie (149 spraw) nie ujęto około 100 orzeczeń o pozbawieniu obywatelstwa z tytułu uchylenia się od służby wojskowej, „orzeczenia te jednak na skutek stanowiska władz angielskich nie mogły być doręczane stronom, nie wywierały zatem w stosunku do nich żadnych skutków”¹⁰⁸.

Od przełomu czerwca-lipca 1942 roku do końca wojny (i zaraz po jej zakończeniu) nie ma ani żadnych materiałów zbiorczych urzędów zajmujących się tytułową problematyką, ani też danych statystycznych. Zachowały się w większości podania i orzeczenia *ad personam*. Na ich podstawie można wyciągnąć dość interesujące wnioski. Nadania obywatelstwa dokonywał Minister Spraw Wewnętrznych najczęściej powołując się na art. 9 i 12 UOPP oraz art. 1 Rozporządzenia MSW z 26 marca 1940 roku. Osoba chcąca mieć obywatelstwo polskie musiała złożyć odpowiedni wniosek. Był on rozpatrywany na ogół na podstawie opinii wydanej przez organ państwowy¹⁰⁹, wojskowy¹¹⁰,

¹⁰² Cała organizacja MSW znajduje się w IPMS, sygn. A. 9. I A/2, Sprawozdanie MSW. Statut organizacyjny z 28 VIII 1940 r.; por. *Protokół z posiedzenia Rady Ministrów w dniu 29 VII 1940 r. w Londynie*, w: *Protokoły*, t. II, s. 63.

¹⁰³ *Ibidem*, *Sprawozdanie Wydziału Politycznego – Referatu Spraw Obywatelstwa*, s. 1.

¹⁰⁴ Brak danych z tzw. okresu francuskiego – zob. *ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ W przypadku skomplikowanych spraw pod względem faktycznym i prawniczym, niejednokrotnie organy MSW musiały się kontaktować z MSZ czy Sztabem Naczelnego Wodza – *ibidem*, s. 2.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Zob. np. IPMS, sygn. A.9. VII/13, Sprawy obywatelskie, sprawa kpt. Leona Stackiewicza (nr 82/97).

¹¹⁰ *Ibidem*, sprawa Jana Romanowskiego (nr 55/132).

a nawet kościelny¹¹¹. Decyzja o nadaniu obywatelstwa polskiego bardzo często rozciągała się na najbliższą rodzinę wnioskodawcy¹¹². Zdarzały się także odmowne orzeczenia z przyczyn wyłącznie formalnych¹¹³ lub negatywnej opinii¹¹⁴. Ponadto ocalone dokumenty świadczą, iż Minister Spraw Wewnętrznych podpisywał orzeczenie o zbiorowym nadaniu obywatelstwa *ad hoc*, co oznaczało, że najpierw je przyznawano, a jego uprawomocnienie następowało dopiero po złożeniu odpowiedniego podania przez jednostkę wymienioną na liście w takim orzeczeniu¹¹⁵. Pozbawienie obywatelstwa mogło przybierać podobną postać. Grupowe odebranie obywatelstwa polskiego stosowano zazwyczaj wobec osób uchylających się od służby wojskowej¹¹⁶.

Analizując indywidualne decyzje o przywróceniu obywatelstwa polskiego można wysnuć tezę, że osoby pozbawione go na mocy art. 1 b) ustawy z 1938 roku odzyskiwały obywatelstwo nawet po kilku latach¹¹⁷. Nie wiadomo jednak, czy wynikało to z opieszałości postępowania organu orzekającego, czy może z powodu zwlekania złożenia stosownego wniosku przez osobę zainteresowaną.

VI. Zasoby archiwalne oraz inne źródła jednoznacznie pokazują, że problematyka nadania, pozbawiania czy przywracania obywatelstwa nie zakończyła się wraz z kresem II RP. Polskie władze na uchodźstwie skrzętnie dbały o przestrzeganie wszelkich norm prawnych związanych z tą kwestią, niejednokrotnie dokonując ich nowelizacji (bądź uchyleń). Pomimo powstania komunistycznych struktur państwa polskiego nad Wisłą (późniejszej PRL) obywatelstwo „wolnej” Polski nadal obowiązywało, co brano pod uwagę nawet przy organizacji powszechnych wyborów do Rady Narodowej w 1983 roku¹¹⁸.

¹¹¹ Ibidem, sprawa zakonnicy Ewy Jakszik (nr 97/135).

¹¹² Wraz z nadaniem obywatelstwa Konradowi Renchenowi otrzymała je również jego żona i sześcioro ich dzieci – zob. ibidem, sprawa Konrada Renchen (nr 113/141).

¹¹³ Szerzej zob. ibidem, sprawa Wiktora Gola Schwiertza (nr 109/ bez nr) – w tym przypadku wystąpił brak warunków określonych w art. 8 UOPP.

¹¹⁴ Zob. ibidem, sprawa Józefa Blackensteina (nr 107/bez nr) – w opinii Szefa Sztabu Głównego wnioskodawca „jest [...] przez władze wojskowe traktowany jako obcy”, a występowanie z podaniem o nadanie obywatelstwa świadczy o „nieszczerości jego intencji”.

¹¹⁵ 14 lutego 1944 r. minister W. Banaczyk przyznał obywatelstwo polskie 10 lotnikom służącym w Polskich Siłach Zbrojnych – zob. ibidem, *Stwierdzenie obywatelstwa nr 58-67*.

¹¹⁶ 10 kwietnia 1942 r. tylko jednym orzeczeniem pozbawiono obywatelstwa 38 osób – zob. ibidem, *Pozbawianie obywatelstwa nr 19-56*.

¹¹⁷ Zob. ibidem, sprawa przywrócenia obywatelstwa Safrinowi Senderowi (nr 120/154), Abrahamowi Pinkusowi (nr 117/152), Chaskielowi Sznajderowi (nr 118/152) – wszyscy oni zostali pozbawieni obywatelstwa polskiego w marcu 1939 r., a odzyskali je dopiero w czerwcu 1945 (Sender) i marcu 1946 (Pinkus i Sznajder).

¹¹⁸ Szerzej R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1973-1991*, Warszawa 2002, s. 38; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe*, s. 336.

GRANTING, REVOKING AND RESTORING POLISH CITIZENSHIP DURING THE SECOND WORLD WAR

Summary

After the end of the First World War it was necessary to pass new laws that would govern in the 2nd Republic of Poland. One of the relatively important issues that needed to be addressed was Polish citizenship. The first part of the paper focuses on the main legal acts that regulated Polish citizenship between 1918 and 1939, with special focus on the Act of 1920 on the Citizenship of the Polish State

The outbreak of the Second World War in 1939 changed the geopolitical situation of Poland. However, despite the personal changes in the head state authorities, and the fact that they functioned in very specific conditions, in exile, Polish legislation continued to remain in force. This situation continued throughout the whole period of the Second World War and the Polish authorities in exile regularly referred to the existing regulations, amending them from time to time. One kind of the amended laws were those governing Polish citizenship. The author analyses the circumstances in which the Act on the Revocation of Polish Citizenship of 1938 was repealed by the Polish President in exile in 1941. Further, the main arguments raised in debates on the executive regulation to that Act held by the Second National Council of the Republic of Poland in 1942 and at intra-ministerial sittings in 1944 are presented.

The paper also describes the legal position of Poles serving in allied forces, which could in consequence lead to their losing Polish citizenship. Based on the available source material, the methods used by state organs when granting, revoking and restoring Polish citizenship during the Second World War are also analysed.

OCTROI, DÉCHÉANCE ET RESTITUTION DE LA NATIONALITÉ POLONAISE PENDANT LA SECONDE GUERRE MONDIALE

Résumé

L'article est consacré aux réglementations concernant l'octroi, la déchéance et la restitution de la nationalité polonaise pendant la Seconde Guerre mondiale. De tous les aspects de ce sujet compliqué, l'Auteur choisit le fondement juridique et le processus de la décision des organes de l'état d'émigration. La création de la Deuxième République demandait l'institution de nombreuses réglementations juridiques. L'une des questions essentielles qu'il fallait absolument normaliser à l'époque, était la nationalité polonaise car à chaque fois, de son octroi, de sa restitution ou de sa déchéance découlaient certains droits et obligations. Dans la première partie, on trouve la présentation des actes juridiques essentiels pour l'entre-deux-guerres, restant en rapport avec la nationalité, par exemple : « La loi sur la nationalité de l'État polonais » de 1920.

L'éclatement de la Seconde Guerre mondiale a changé toute la situation géopolitique de la Pologne. Malgré des changements personnels qui touchent les pouvoirs suprêmes publics, la législation polonaise reste toujours en vigueur, mais elle est appliquée dans des conditions d'émigration spécifiques. On ne l'oublie pas pendant toute la Seconde Guerre mondiale, alors les organes publics procèdent aux modifications systématiques de la législation polonaise, dont les actes juridiques portant sur la nationalité. Dans le document analysé, sont présentées également les circonstances accompagnant l'annulation de la Loi sur la déchéance de la nationalité

polonaise de 1938, sur la base du décret du Président de 1941 ainsi que le débat sur le règlement d'application en rapport avec ce décret, tenu dans le cadre du Deuxième Conseil National (1942) et pendant les délibérations interministérielles (1944).

Est également abordée la situation juridique des Polonais étant sous les drapeaux des Alliés et, de ce fait, une éventuelle perte de leur nationalité. En outre, sur la base des sources préservées, les méthodes pratiquées par les organes publics pour l'octroi, la restitution et la déchéance de la nationalité pendant la Seconde Guerre mondiale ont pu être analysées.

